

Tegninger: Gert Hansen · Collager: Grafisk Himmel

KAPITALISMEN VAKLER

– André Gorz om videnssamfundet

Af Niels Fastrup

Forestillingen om videnssamfundet udgør et centralt element i det nyliberale hegemoni, der her i årtierne omkring årtusindeskiftet legitimerer forsøget på at omdanne kloden til ét integreret supermarked, hvor *alt*, inklusiv viden, uddannelse, forskning, kultur, oplevelser, gener, formler og endda det menneskelige selv, er presset ind i vareformen. Den aldrende franske socialfilosof André Gorz (født 1923) – der i tre årtier tilhørte inderkredsen omkring Sartre og arbejdede tæt sammen med bl.a. Herbert Marcuse og Ivan Illich¹⁾ – retter i sin seneste bog *Wissen, Wert und Kapital: Zur Kritik der Wissensökonomie*²⁾ skytset imod denne udvikling.

Resultatet er yderst interessant: I modsætning til de fleste venstrefløjsteoretikere, der mere eller mindre blankt afviser forestillingen om videnssamfundet, forsøger Gorz at vriste den fri af nyliberalismens favntag og udvikle den i en venstreorienteret retning. Et ægte videnssamfund, siger Gorz, kan ikke være kapitalistisk. Der består et afgrundsdybt modsætningsforhold mellem videnssamfundet og kapitalismen. Videnssamfundet fordrer ikke alene, at viden, der hastigt er på vej til at blive det vigtigste produktionsmiddel, betragtes og behandles som et universelt fællesgode frit tilgængeligt for alle. Det fordrer også et andet rigdomsbegreb, hvor den 'rige individualitet' (som Marx udtrykte det) betragtes som selve rigdommen snarere end, som det er tilfældet nu, et middel til produktion og skabelsen af pengerigdom. I det hele taget, hævder Gorz, fordrer videnssamfundet et samfund og en økonomi, der er hinsides kapitalens og lønarbejdets herredømme.

I den nuværende udvikling, i produktionens automatisering og økonomiens dematerialiseringsproces, ligger kimen til et sådan ægte videnssamfund, som Gorz også omtaler som en videnskommunisme. Hermed er det også sagt, at det nuværende samfund endnu ikke er et videnssamfund. Hvad er det så? Det nuværende samfund, siger Gorz, er en kognitiv kapitalisme, dvs. en kapitalisme, der trænger ind på nye områder, ind i kulturen, livsverdenen og sågar ind på subjektivitetens terræn.

DEN KOGNITIVE KAPITALISME SOM KAPITALISMENS KRISE

De fleste iagttagere er enige om, at industrikapitalismen møder sit Waterloo i krisen i 1970'erne. Set i bakspejlet forstår vi denne kapitalisme: Det var massearbejderens æra, som Antonio Negri siger.³⁾ Det mandlige, hvide industriproletariats storhedstid. Det var velfærdsstatens æra. Det var fabrikkens æra.

Hvad har erstattet industrikapitalismen, dvs. hvilken kapitalisme er den nuværende? Et hav af samtidsdiagnosticerende termer er gennem de sidste to til tre årtier blevet kastet på banen i den nærmest feberagtige bestræbelse på at forstå nutiden: Informationssamfundet, videnssamfundet, det postindustrielle samfund, informationskapitalisme, det kreative samfund, post-fordismen, den digitale kapitalisme.

En af de nyeste termer er begrebet kognitiv kapitalisme, *le capitalisme cognitif*, der er udviklet af italienske og franske teoretikere med forbindelse til førnævnte Negri.⁴⁾ Ifølge Yann Moulier-Boutang, en af ophavs-mændene til begrebet, udgør denne kapitalisme den tredje i rækken efter handels- og slavekapitalisme og så selvfølgelig industrikapitalismen.⁵⁾ Den kognitive kapitalisme, siger Moulier-Boutang videre, refererer til et akkumulationssystem, hvor viden har erstattet det umiddelbare arbejde som den vigtigste faktor eller ressource i værdiskabelsesprocessen.

Wissen, Wert und Kapital er Gorz's bidrag til teorien om den kognitive kapitalisme, dvs. det er hans bud på en forståelse af den kapitalisme, der har erstattet den industrielle. Kendetegnen for flere af den kognitive kapitalismes teoretikere er, at de ikke alene opfatter denne som en ny og fuldbyrdet kapitalisme. De opfatter den også som en grundlæggende stabil kapitalisme. Som Hardt og Negri udtrykker det: "Mens vi skriver denne bog, og det 20. århundrede lakker mod enden, er kapitalismen på mirakuløs vis dog sund og dens akkumulation mere robust end nogensinde før."⁶⁾

Siden Murens fald, og især siden Internettets fødsel og al hypen omkring den nye økonomi (nu tilsat begejstring over kapitalismens eksplosive konsolidering i dele af den tidligere periferi), har kapitalismeoptimisme været højeste mode. Alene af den grund er *Wissen, Wert und Kapital* en befriende bog. I hvert fald er den anderledes, for den hovedtese, Gorz forfægter i bogen, er, at *den kognitive kapitalisme ikke alene er en kapitalisme i krise. Den er kapitalismens krise som sådan.*⁷⁾

Det, vi har her, er en regulær perspektivinversion. Når menneskeheden forlader den industrielle æra og træder ind i vidensalderen, så er den ikke på vej dybere og stadigt mere uigenkaldeligt ind i kapitalismen, som vi ellers hele tiden hører. Tværtimod: Vi er på vej ud af kapitalismen, for denne opstår ikke blot med industrialismen. Dens levebane er knyttet til dette system. I længden kan kapitalismen ikke overleve industrialismens død. En postindustrial kapitalisme er dybest set en umulighed.

KAPITALISME UDEN ARBEJDE

I *Wissen, Wert und Kapital* begrundet Gorz tesen om den kognitive kapitalisme som kapitalismens krise med to forhold, hvoraf det første vil være læsere af Gorz's øvrige forfatterskab bekendt: Automatiseringen eller det levende arbejdes afskaffelse til fordele for det døde.

Lad os starte med at spørge: Hvorfor har kapitalen overhovedet forladt den industrielle æra, dvs. hvad er i virkeligheden den dybere forklaring på overgangen fra industriøkonomien til vidensøkonomien? Kapitalen, fortæller Marx os, er værdi, der forøger sig for at forøge sig.⁸⁾ Værdiens substans er det abstrakte arbejde. Indbygget i kapitalismen er derfor det følgende

modsnævningsforhold: På den ene side ernærer kapitalen sin ekspansion gennem indoptagelsen af store mængder levende arbejde, som den forvandler til varer. På den anden side tvinger konkurrencen, og ønsket om at befri sig fra afhængigheden af genstridige arbejdere, kapitalen til at øge produktiviteten, dvs. erstatte det levende arbejde med dødt (maskiner).

Når kapitalen har forladt den industrielle æra, så skyldes det grundlæggende, at den ikke længere kan slukke sin tørst gennem produktionen af det sociale livs midler, altså biler, køleskabe, tøj, maskiner osv. Den materielle produktions udstrakte automatisering (jf. bl.a. indførelsen af industrirobotter og gigantiske computerstyrede fabrikker, der producerer næsten uden brug af menneskelig arbejdskraft) har fjernet den værdidannende substans, det levende arbejde, og resultatet er velkendt: De materielle produkters værdiindhold, og dermed i sidste ende også deres profitpotentiale, skrumper.⁹⁾

Hvad gør kapitalen, når den ikke længere kan forøge sin værdi igennem produktionen af det sociale livs midler? Den bevæger sig ind på kulturens og subjektivitetens domæne, dvs. den påbegynder varegørelsen af størrelser som viden, forskning, uddannelse, kultur, oplevelser og affekter som illustreret ved den dramatiske vækst i underholdningsindustrien, turist- og eventbranchen, design- og marketing og personlige serviceydelser omfattende alt fra hjemmerengøring over skønhed, psykoterapi og indretningsarkitektur til coaching og livsstilsrådgivning. Eller som Hardt og Negri udtrykker det: Produktionen bliver biopolitisk, dvs. i jagten på en ny værdikilde begynder kapitalen på produktionen af selve livet.¹⁰⁾

Dette forklarer naturligvis to af samtidens mest iøjnefaldende tendenser: Den altberørende varegørelse samt det forhold (en følge af det første), at livet nu i stigende grad er "inde i" kapitalen. Spørgsmålet er imidlertid: Hvad er udviklingen udtryk for? I rusen over at fabriksarbejderen er blevet stylist eller konceptudvikler, glemmer de fleste at spørge: Kan kapitalen fortsætte sin ekspansion *ad infinitum* gennem den stadigt dybere varegørelse af livet og kulturen?

Gorz tilhører den minoritetsgruppe, der hævder, at ikke alene bør kapitalen ikke opretholde sig selv igennem denne stadigt mere gennemtrængende varegørelse. Den *kan* heller ikke. Problemet er ikke alene, at varegørelsen eroderer livet, altså at kapitalen, i bestræbelsen på at udvide sig selv, omformer livet til ikke-liv som illustreret ved forsøget på at skabe kunstigt intelligens og kunstigt liv. Det er primært, at kapitalen med opfindelsen af stadigt mere kraftfulde teknologier (informationsteknologien og nu nanoteknologien) er i færd med afgørende at forrykke balancen mellem de arbejdspladsskabende og de arbejdspladsdestruerende kræfter.

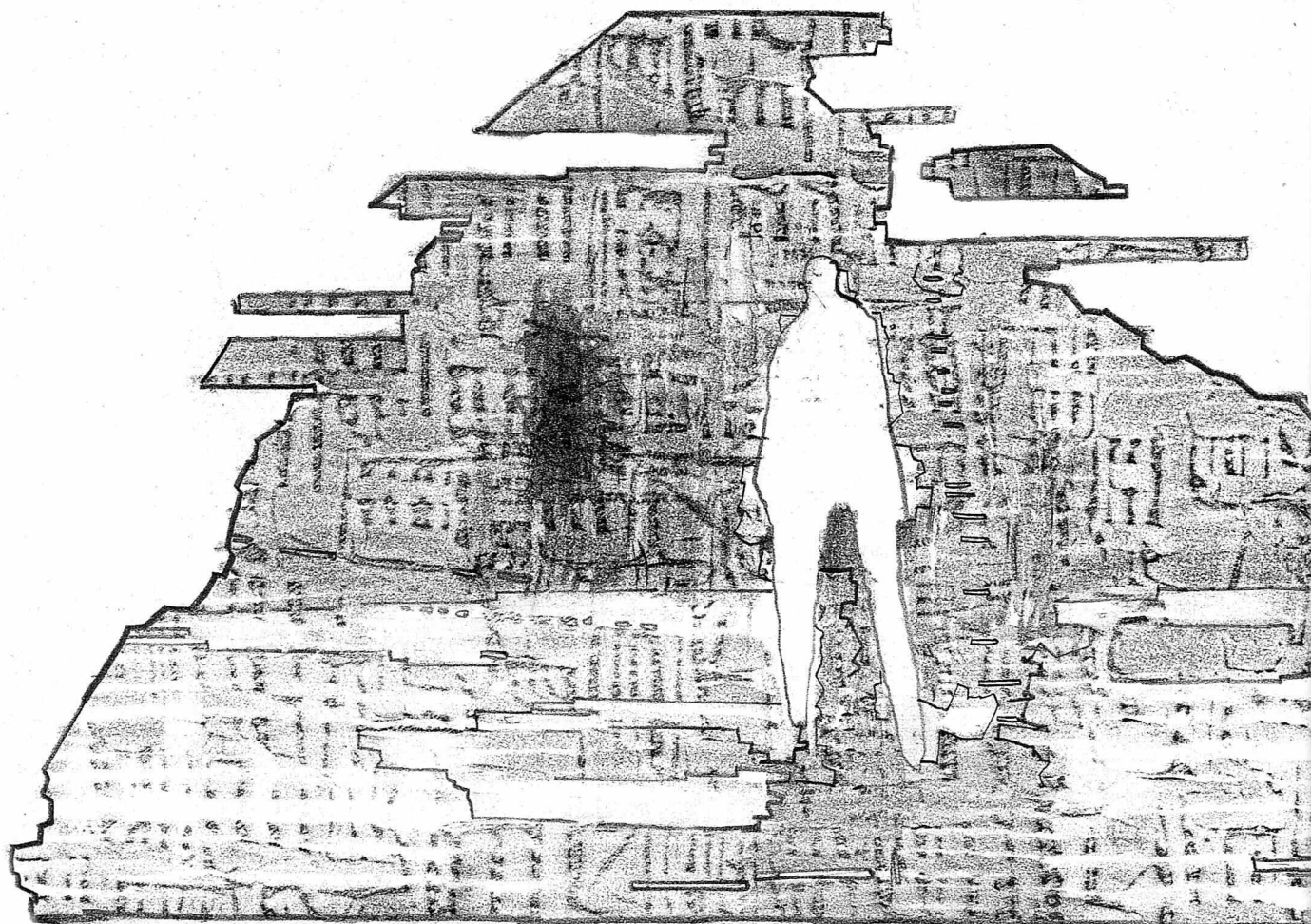
De, der forsvare arbejds-samfundet, henviser altid til den såkaldte kompensationsmekanisme: Når automatiseringen fjerner det levende arbejde i en sektor af økonomien, skabes en ny, der opsuger den overflødiggjorte arbejdskraft.¹¹⁾ På denne måde kan kapitalismen fortsætte med at undslippe det "mareridt", der forfølger den bagfra: Den frigjorte tids samfund. I øjeblikket er det vidensarbejdet, eller den kreative økonomi eller oplevelsesøkonomien, der er udset til at spille rollen som arbejds-samfundets (og dermed kapitalismens) redningsplanke: Gennem stadig produktinnovation, opfindelsen af alt fra internetpoker over mobilringetoner til bryllupsmanagement, kan kapitalismen skabe de nye produktioner, der kan skabe nye lønarbejdere og dermed nye forbrugere.

Imod dette håbefulde synspunkt fremfører Gorz, at ikke blot er det absurd at producere alene for at kunne vedblive med at lønarbejde, dvs. sælge tiden for at kunne leve. Den teknologiske udvikling er i færd med at underminere

kompensationsmekanismen: I øjeblikket er den globale kapitalisme inde i en irreversibel udvikling, hvor der på den ene side produceres flere og flere varer (mere og mere kapital venter på at kunne blive realiseret, dvs. vende tilbage til den foretrukne pengeform) og på den anden side færre og færre forbrugere (eller det samme antal forbrugere med nedsat købekraft): På et voksende antal varer venter et faldende antal købere.

Man kan nu indvende: Hvad med det voksende forbrug? Ja, svarer Gorz, men hvordan finansieres dette forbrug, dvs. hvordan forsøger kapitalismen i øjeblikket at lukke det voksende gab mellem samfundets produktions- og konsumtionskraft? Som det overvurderede aktiemarked, den eksplosive handel med optioner, futures etc., det rekordstore underskud på den amerikanske handelsbalance og den globale boligboble viser, forsøger kapitalismen i stigende grad at opretholde konsumtionskraften gennem spekulative aktiviteter, dvs. gennem substansløs pengeforøgelse.¹²⁾

Det spørgsmål, der trænger sig på, er ifølge Gorz derfor: Hvordan kan vare-samfundet vedblive med at bestå, når vareproduktionen anvender en stadigt faldende mængde arbejdskraft og dermed sætter et stadigt faldende pengevo-lumen i omløb?

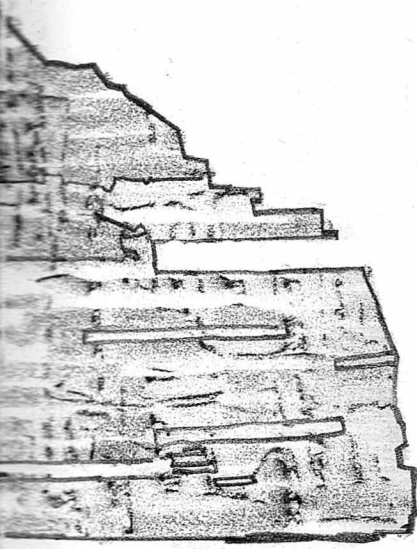

Det svar, han giver, er: "Det kan ikke vedblive med at bestå medmindre det finder et påskud til at sætte forbrugsgenererende penge i omløb, der ikke stammer fra nogen form for værdiskabelse. Præcis det gør den amerikanske centralbank. For at forhindre systemets sammenbrud fordeler den konsumpenge, der bygger på spekulative, fiktive børsværdier (altså bygger på *intet*). Ingen vover at kalde disse konsumpenge ved deres rette navn. De forbliver i øvrigt forbeholdt aktieindehaverne, der ikke ligefrem hører til de fattigste. I løbet af de næste tyve år vil de højst sandsynligt blive indført i en eller anden forklædning. Beroende på omstændighederne vil de være det middel, ved hjælp af hvilket kapitalismen overlever sin egen død..."¹³⁾

Gorz hævder altså, at den teknologiske udvikling underminerer kapitalismen indefra. Den mere og mere omsiggribende automatisering udtørre kapitalens værdikilde: det levende arbejde. Jeremy Rifkin anslår, at vi i midten af det 21. århundrede vil befinde os i en situation, hvor økonomien vil have den teknologiske og organisatoriske styrke til at fremskaffe materielle goder og basale serviceydelser til hele menneskeheden ved hjælp af en lille fraktion af den nuværende arbejdsstyrke. "Måske", skriver han, "vil så lidt som fem procent af den voksne befolkning være tilstrækkeligt til at bemane fremstillingssektoren i 2050. Stort set arbejderløse landbrug, fabrikker og kontorer vil være normen i alle lande."¹⁴⁾

Et berømt sted i *Kapitalen* bind 3. skriver Marx: "Frihedens rige begynder i virkeligheden først der, hvor det arbejde, der er bestemt af nød og ydre hensigtsmæssighed, ophører; frihedens rige ligger altså ifølge sagens natur hinsides den egentlige, materielle produktions sfære."¹⁵⁾ I teorien muliggør kapitalismens udvikling, forøgelsen af produktivkraften, en overgang til dette frihedens rige. Det djævelske er blot, at denne udvikling ikke kan realiseres indenfor kapitalismen. Problemet er ikke bare, som Baudrillard er inde på et sted, at den har tabt formelen for, hvordan man standser.¹⁶⁾ Det er, at kapitalismen, hvis den skal opretholde sig selv, er tvunget til at vedblive med at opsuge levende arbejde, dvs. presse mennesket ned i rollen som den værdiskabende vare arbejds-kraft.

Men, spørger Gorz, kan den vedblive med det?

KAPITALISMENS EPISTEMISKE KRISE

Som nævnt begrundes Gorz tesen om den kognitive kapitalisme som kapitalismens krise ved hjælp af to påstande. Vi har nu set nærmere på den første. Hvad er den anden?

Kendere af marxistisk kriseteori vil vide, at den ovenfor beskrevne udvikling falder ind under den kriseform, der i denne litteratur beskrives ved hjælp af termen overakkumulation.¹⁷⁾ Det centrale i *Wissen, Wert und Kapital* er imidlertid ikke Gorz's analyse af den nuværende overakkumulationskrise. Det er hans mærkværdige men interessante tese om *vidensøkonomien som kapitalismens epistemiske krise*.

Med teorien om denne epistemiske krise tager Gorz et skridt i retningen af det, vi kan omtale som en *kritik af den kognitive kapitalismes politiske økonomi*, hvor ordet kritik skal forstås i dets kantianske forstand: bestemmelse af nogets gyldighedsområde.

Hvad angår den politiske økonomi, så tænkes der naturligvis især på kategorierne vare, værdi, arbejde og kapital, altså kapitalismens fundamentale byggestene eller sociale relationer. Gorz's udgangspunkt er nu, at hvis man skal udarbejde en kritik af den kognitive kapitalismes politiske økonomi, så må projektet grundlæggende bestå i at afklare (mis)forholdet mellem disse grundkategorier på den ene side og viden på den anden.

Fra Marx har vi en brugbar teori om kapitalismens grundkategorier og forholdet imellem disse. Men hvad med ligningens anden side, dvs. hvad med viden? Hvad forstår vi ved viden, når vi taler om en vidensøkonomi? Gorz advarer her imod den kognitivism og scientisme, der ofte præger diskursen om vidensøkonomien, og som selvfølgelig også kommer til udtryk i talen om en *kognitiv kapitalisme*. Det, der interesserer kapitalen i dens nuværende fase, er ifølge Gorz ikke udelukkende, måske ligefrem ikke primært, det, han omtaler som *formel viden*, dvs. teknisk og videnskabelig viden. Det er snarere forskellige specifikt menneskelige færdigheder af såvel kognitiv som social, emotionel og kunstnerisk karakter, dvs. færdigheder så som kreativitet, opfindsomhed, kommunikationsevne, evnen til at holde af, løse problemer, tilpasse sig nye situationer osv. Den kognitive kapitalisme, eller vidensøkonomien, er således en kapitalisme, der transformerer penge til flere penge gennem den produktive mobilisering af det, Marx omtalte som den 'rige individualitet'. Eller sagt på en anden måde: Snarere end fagviden eller teknisk-videnskabelig viden er det disse 'rige individualiteter', den *levende viden*, som Gorz kalder det, der har erstattet det umiddelbare arbejde som 'den store grundvold for produktion og rigdom' (for nu at bruge Marx's ekspressive sprog).¹⁸⁾

Med udgangspunkt i denne sondring mellem formel og levende viden kan vi nu præcisere den udfordring, der venter kritikken af den kognitive kapitalismes politiske økonomi: Hvordan er (mis)forholdet mellem kategorierne kapital, vare, værdi og arbejde på den ene side og så de to former for viden, formel og levende, på den anden?

Lad os forudgribe Gorz's konklusion: Når viden erstatter det umiddelbare arbejde som den vigtigste produktivkraft, som det sker nu, så mister kategorierne arbejde, værdi og kapital deres gyldighed. Den fremvoksende vidensbase-rede økonomi er grundlæggende inkompatibel eller uforenelig med kapitalismens basale sociale relationer. Den kognitive kapitalisme er således en kapitalisme, der forsøger at presse sine traditionelle kategorier, dens sociale relationer eller dens grundmaskineri, ned over en økonomi, der i virkeligheden forsøger at bryde ud af dem.

Hvori, nærmere bestemt, består nu inkompatibiliteten mellem kapitalismens grundkategorier og så den formelle hhv. levende viden?

Den inkompatibilitet, der knytter sig til den *formelle viden*, er velkendt.¹⁹⁾ For det første, og helt overordnet, er formel viden, i modsætning til materielle goder så som biler, maskiner, mad osv., ikke underlagt en knaphedslogik. Jo mindre man kunstigt begrænser dens udbredelse og cirkulation gennem ophavsrettigheder og andre former for intellektuel ejendomsret, udgør den en potentiel overflodsressource.²⁰⁾ Faktisk modsiger viden punkt for punkt de forhold, der udstyrer vareregimet med en vis logik: Man mister den ikke, når man videregiver den. Den kan reproduceres i uendelige mængder stort set omkostningsfrit. Den hverken slides eller forgår, når man "forbruger" den. Tværtimod: Jo mere den deles og "forbruges", desto mere vokser dens værdi, desto mere viden skabes der. Derfor, som Gorz påpeger i interviewet andetsteds her i *Social Kritik*, "kræver viden at blive opfattet og behandlet som et universelt fællesgode frit tilgængeligt for alle." Eller sagt på en anden måde: En økonomi baseret på viden peger ikke blot hinsides den private ejendomsret og i retning af en eller anden form for kollektiv ejendomsret. Den peger, eftersom viden er alles og ingens, hinsides enhver ejendomsinstitution.

Hvis viden skal kunne fungere som vare eller kapital, altså et middel til pengeindtjening, kræver det således, at man skaber en kunstig knaphed gennem oprettelsen af forskellige eksklusionsmekanismer (eufemistisk omtalt som intellektuel ejendomsret).²¹⁾ Men som Gorz skriver: "Viden egner sig grundlæggende ikke til at blive behandlet som vare. Dets produktionsomkostninger er ofte umulige at bestemme. Dets vareværdi lader sig ikke måle med den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid. Og det er umuligt at fastslå, hvor i samfundet det videnskabskørende arbejde begynder, og hvor det slutter."²²⁾

I bund og grund, siger Gorz, er viden ikke en (penge)værdi. Det er en intrinsisk værdi. Eller bedre: Det er ikke først og fremmest et middel til produktionen af pengemæssig "rigdom". Viden *er* rigdom: "Det tilhører, ligesom sundhed, liv og natur, der også er produktivkræfter uden kun at være det, de umålelige rigdomme."²³⁾

Lad os nu kigge nærmere på kapitalens forsøg på at subsumere det, Gorz omtaler som *levende viden*, altså det levende subjekts specifikt menneskelige kunnen eller færdigheder så som indlevelsessevne, samarbejdsevne, kommunikationsevne, kreativitet osv.

Kendetegnende for den levende viden er ifølge Gorz bl.a. de følgende forhold. For det første kan den levende viden i modsætning til den formelle viden ikke adskilles eller løsrives fra det levende subjekt, der bærer den, dvs. den kan ikke objektiveres og lagres, opbevares eller overføres i form af tekster, formler, data og lignende. For det andet, og igen i modsætning til den formelle viden, kan den levende viden ikke produceres på en formel og villet måde, dvs. den kan ikke produceres igennem formelle institutioner så som skolen og uddannelsesvæsenet i det hele taget.²⁴⁾ Den skabes i hverdagskulturen (eller i livsverdenen) igennem eller i kraft af subjekters evne til at skabe sig selv. Eller som han udtrykker det i interviewet: "Mennesker skaber den selv, de selvproducerer den, i hverdagslivet, i deres interaktion med hinanden."

En af de vigtigste forskelle på industrikapitalismen og den nuværende videnskapitalisme ligger i kapitalens syn på den levende viden eller, mere generelt, den menneskelige subjektivitet. I den industrielle æra betragtede kapitalen subjektiviteten med mistro. Arbejdernes opfindsomhed, kreativitet og selvorganisationsevne blev, som Gorz tidligere har udtrykt det, betragtet som en kilde til uro, uorden og oprør.²⁵⁾ Taylorismen, industrikapitalismens arbejdsregime, forsøgte følgelig at trække mennesket ud af arbejderen:

Idealet var arbejderen som maskine. I det nuværende regime forholder det sig nærmest omvendt. Kapitalen har forelsket sig i det menneske, der findes inde i arbejderen. Mennesket, eller personligheden, skal ikke efterlades udenfor fabriksporten, dvs. forvises til ikke-arbejdet. Det skal mobiliseres i arbejdet. Det skal aktiveres i produktionen af pengeværdi.

Kapitalens kærlighed til mennesket (den levende viden) giver sig udslag i dannelsen af nye ord; 'menneskelige ressourcer' og, endnu mere sigende, 'humankapital'. Men, spørger Gorz nu, hvilken slags kapital taler vi om her? Hvordan kan den levende viden, altså mennesket og alle dets færdigheder, fungere som kapital?

Det, kapitalen omtaler som "sin" humankapital, er ifølge Gorz i virkeligheden en fri eller gratis "ressource", der producerer sig selv. Det eneste, kapitalen gør, er at fange den ind og kanalisere den. Og hvad mere er: Dens værdi kan ikke måles i penge eftersom den ikke er et produkt af arbejde. Den kan heller ikke købes eller sælges. Ej heller kan den tilegnes, dvs. den kan ikke udgøre nogens private ejendom. Kort sagt: Humankapitalen er ikke nogen kapital i ordets almindelige forstand.

Alligevel forsøger kapitalen at få den levende viden, menneskets subjektivitet, til at fungere som kapital. For som Gorz påpeger: Kapitalen kan kun have blik for kapital, dvs. den kan kun se midler til pengeindtjening. Men hvordan prøver kapitalen at få "humankapitalen" til at fungere som kapital? Kapitalen, siger han, kan kun få mennesket til at fungere som kapital, *hvis mennesket betragter sig selv som kapital*.

Vi har her, hævder Gorz, den dybere forklaring på de seneste årtiers eksplosion i antallet af selvteknologier (personlig branding, selvudvikling, MIG A/S, karriereplanlægning osv.). Kendetegnende for alle disse er jo, at de opfordrer subjektet til at træde ud af sig selv, adoptere kapitalens blik og gøre dette til deres eget, dvs. kigge på sig selv som et aktiv eller en vare eller en minivirksomhed.

Den konklusion, Gorz selv drager på sine analyser af modsætningsforholdet kapitalisme/viden, er denne: "De sociale relationer, der knytter sig til viden, kan ikke reduceres til kapitalens sociale relationer. De udgør snarere et negationsfrø i kapitalismens hjerte. (...) Vidensøkonomien peger i retning af en økonomi baseret på overflod, deling og fællesskab... På denne måde er den mest frugtbar. (...) En anden økonomi og et andet samfund er indeholdt i den kognitive kapitalisme i fosterform."²⁶

Ideen om dette andet samfund – altså det, Gorz omtaler som et ægte videnssamfund – er imidlertid ikke ren utopi. Som så mange andre på venstrefløjten er også Gorz optaget af fænomenet fri software. Som han ser det, udgør den frie softwarebevægelse (og andre lignende netværk) præcis et sådant negationsfrø i kapitalismens hjerte. Bevægelsens videnskommunistiske produktionsmåde, og praksis i det hele taget, er jo netop kendetegnet ved at være hinsides arbejde, værdi, kapital og vare.

Hinsides arbejde: Softwareskribenternes aktivitet (udvikling af software) er ikke aflønnet, og dens formål er ikke profitskabelse. Deres aktivitet er, som Gorz udtrykker det, en autonom aktivitet, fri selvudfoldelse styret af ønsket om kollegial anerkendelse og behovet for at bidrage til fællesskabet med noget værdifuldt. Hinsides varen: Det, de producerer, softwaren, er ikke produceret med pengeindtjening gennem salg for øje, dvs. der er udelukkende tale om produktion af brugsværdier eller reel rigdom, som Marx også kaldte det. Hinsides kapital: Softwareproduktionens ultimative raison d'être er behovstilfredsstillelsen og ikke den endeløse omdannelse af penge til flere penge gennem produktionen af varer ved hjælp af varer.

I fortolkningen af den i gang værende transformationsproces, kapitalismens voksende ugyldighed som følge af økonomiens dematerialiseringsproces, tilslutter Gorz sig således den såkaldte kimformshypotese, der er udviklet af en gruppe unge tyske aktivister og Internetforskere.²⁷⁾ Disse spørger: Hvordan forløb overgangen fra feudalisme til kapitalisme? Og de svarer: Den kapitalistiske produktionsmåde opstod som et kim inde i og omgivet af et dominerende feudalistisk system. Med tiden fik kapitalismen momentum, dens relationer bredte sig til stadigt flere aktivitetsfelter og samfundsdomæner. Til sidst blev den hegemonisk og transformerede hele systemet i sit billede. Det store spørgsmål er selvfølgelig nu: Kan det tænkes, at den frie softwarebevægelse og andre lignende netværk (fri kultur, fri kunst osv.) udgør et sådant kim til et postkapitalistisk samfund?

KAPITALISMENS DØD?

Når kapitalismen forlader den industrielle æra, når den forvandler sig til kognitiv kapitalisme, geråder den ifølge Gorz i eksistentiel krise: når viden bliver den vigtigste produktivkraft, kan kapitalen høre dødsklodderne ringe.

Eller kan den? Der er ingen tvivl om, at Gorz på den ene side betragter kapitalismen som døende. Samtidig åbner han altid en kattelem, der muliggør, at kapitalismen kan overleve sin egen død, som han udtrykker det. Som han skrev i *Paradisets veje*: "Vores samfund sønderlemmes af den døds kamp, der udspiller sig i en orden, som længe endnu kan overleve sin egen død ved at vikle os ind i sine livløse apparater. Virkelighedens tyngde drager os mod en levende-død kapitalisme..."²⁸⁾

Kritikere vil sige, at han er en fantast, en slags socialfilosofisk science fiction forfatter. De vil pege på den lave arbejdsløshed i USA, England og Danmark, på væksten i Kina og Indien, på skyskraberne i Dubai, på Microsofts succes på softwareområdet osv. Gorz's svar ville være: når vi udvider det tænkelige, udvider vi det mulige. Og hvad bestemmer i øvrigt det muliges grænser? Hvem eller hvad fastlægger disse med udgangspunkt i hvilke værdier, interesser og mål?

Og han vil fortsætte: den kritiske tankes opgave er ikke beskrivelsen af det sandsynlige eller realistiske. Den er afsøgningen af de muligheder, der slumrer i det eksisterende. Tanken er ikke uden for virkeligheden som dens spejl. Den er en del af det virkelige, og nogen gange kan den virke tilbage på det virkelige på en bestemmende eller transformerende måde. I analysen af det eksisterende skal vi altid spørge: Hvilken form antager konflikten mellem de dominerende og de dominerede? Hvem er dens hovedaktører? Hvad er på spil i konflikten imellem dem? Og hvordan kan vi destabilisere de dominerendes magt og åbne for udviklinger, der undslipper deres kontrol?

Noter:

1. Herhjemme er Gorz mest kendt for de to små bøger *Farvel til proletariatet* og *Paradisets veje*, der begge udkom på forlaget Politisk Revy i starten af 1980'erne. Gorz's bedste og vigtigste bøger er imidlertid skrevet efter disse to. Især kan nævnes *Critique of Economic Reason* (London: Verso, 1989), *Reclaiming Work* (Cambridge: Polity Press, 1999) og den seneste (se nedenfor). De to førstnævnte er begge oversat til et hav af sprog inklusiv svensk. I det hele taget ser det ud til, at Gorz har lidt en noget krank skæbne her i Danmark ovenpå succesen i 1980'erne. Problemet er måske, at han hverken sværges til fransk poststrukturalisme à la Foucault og Deleuze, systemteori à la Luhmann eller "softcore" kapitalismekritik à la Bauman, Ulrik Beck og Richard Sennett.
2. Bogen, der udkom i 2004 på forlaget Rotpunktverlag i Zürich, er en udvidet udgave af *L'immatériel: Connaissance, valeur et capital* (Paris: Éditions Galilée, 2003).
3. Se eksempelvis Negris 'Interpretation of the Class Situation Today: Methodological Aspects' in *Open Marxism* red. Bonefeld, Gunn og Psychopedis (London: Pluto Press, 1992).
4. Se bl.a. Enzo Rullani, 'Le capitalisme cognitif: du déjà vu?', in *Multitudes*, Nr. 2, 2000; Christian Azaïs, Antonella Corsani og Patrick Dieuaide, *Vers un capitalisme cognitif* (Paris: L'Harmattan, 2000); Carlo Vercellone (ed.), *Sommes-nous sortis du capitalisme industriel?* (Paris: Ed. La Dispute, 2002) og Patrick Dieuaide, 'Thèses sur le capitalisme cognitif', online på www.seminaire.samizdat.net.
5. 'Marx in Kalifornien: Der dritte Kapitalismus und die alte politische Ökonomie', in *Aus Politik und Zeitgeschichte* (B 52-53, 2001). Online på http://www.bpb.de/publikationen/98BOPR,0,0,Marx_in_Kalifornien:_Der_dritte_Kapitalismus_und_die_alte_politische_%D6konomie.html
6. Hardt og Negri, *Imperiet* (København: Informations forlag, 2003), s.259.
7. "Der "kognitive Kapitalismus" ist die Krise des Kapitalismus schlechthin." (*Wissen, Wert und Kapital* s.41.) "Der Wissenskapitalismus ist nicht nur ein krisenanfälliger Kapitalismus, er ist die Krise des Kapitalismus selbst..." (Ibid., s.66.)
8. Se Karl Marx, *Kapitalen* (København: Bibliotek Rhodos, 1970), vol. 1, kap.4. I fortolkningen af Marx har Gorz de seneste fem år – ganske som de tyske "værdikritikere" omkring Robert Kurz og Gruppe Krisis – især støttet sig til Moishe Postones genfortolkning som den præsenteres i dennes *Time, Labor, and Social Domination* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993). Læsningen af Postone har dog ikke udstyret Gorz med en "ny" Marx: Som Postone selv gør opmærksom på, er Gorz en af de teoretikere, der længe har opfattet Marx's kritik af den politiske økonomi som en kritik af værdien snarere end merværdien. Kapitalismens centrale ondskab er altså ikke udbygningen: Det er (løn)arbejdet.
9. Den her anvendte "arbejdsværditeori" er ikke en teori om prisdannelse, som RUC-professor Hans Aage hævder i *Karl Marx* (København: Jurist- og økonomforbundets Forlag, 2004). Der er forskel på en vares værdi og dens pris. Mens værdien beror på indholdet af anvendt arbejdskraft, beror prisen tillige på markedsstrukturen. Formålet med eksempelvis monopoler er netop at kunne hæve prisen op over værdien. Det betyder imidlertid omvendt ikke, at der slet ikke er nogen sammenhæng mellem værdien og prisen: I en markedsøkonomi (hvor der er konkurrence) vil virksomhederne generelt konkurrere prisen ned, så den modsvarer værdien. Hvad angår de materielle produkters skrumpende værdiindhold, så kommer dette selvfølgelig til udtryk i et generelt (og ret dramatisk) prisfald på disse produkter over tid (tænk på prisfaldet på elektronik og computere). Det viser sig også derved, at virksomhederne i stigende grad begynder at outsource den materielle produktion og den materielle kapital. I den kognitive kapitalisme er værdiskabelsens hjerte det immaterielle.
10. Se deres *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire* (New York: The Penguin Press, 2004), s.146.
11. Se eksempelvis Manuel Castells, *The Rise of the Network-Society* (Oxford: Blackwell Publishers, 2000), s.267ff.; og Shaun Wilson, *The Struggle Over Work: The 'End of Work' and Employment Options for Post-Industrial Societies* (London: Routledge, 2004).
12. For en analyse af denne mere og mere irreelle økonomi se Robert J. Shiller, *Irrational Exuberance* (Princeton: Princeton University Press, 2005) og David Harvey, *The New Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 2003).
13. *Wissen, Wert und Kapital*, s.48.
14. *The Age of Access* (New York: Jeremy P. Tarcher/Putnam, 2000), s.9.
15. *Kapitalen*, bind 3, s.1055.
16. Jean Baudrillard, *Amerika* (København: Informations Forlag, 2004), s.63.
17. Se Simon Clarke, *Marx's Theory of Crisis* (Basingstoke: MacMillan, 1994).
18. Som de øvrige teoretikere (Negri og hans disciple), der opererer med begrebet om den kognitive kapitalisme, er også Gorz dybt inspireret af den berømte passage i Marx's *Grundrids*, der i dag omtales som 'Fragmentet om maskiner' (se Karl Marx, *Grundrids* (København: Bibliotek Rhodos, 1975) s.735-758. I 'Fragmentet', hvor Marx reflekterer over de konsekvenser, det har, når viden erstatter det umiddelbare arbejde som den vigtigste produktivkraft, skriver han bl.a.: "I denne forvandling er det hverken det umiddelbare arbejde, mennesket selv udfører, eller den tid, det arbejder, men det er tilegnelsen af dets egen almene produktivkraft, dets forståelse af naturen, dets beherskelse af naturen i kraft af dets eksistens som samfundsligeme – kort sagt, udviklingen af det samfundsmæssige individ, der fremtræder som den store grundvold for produktion og rigdom." (Ibid., s.749.)
19. Det findes allerede en omfangsrig litteratur, der fokuserer på, hvordan kapitalismen, og især den private ejendomsret, mister enhver logik, når talen falder på viden og andre immaterialiteter så som musik, software, kultur, sange og fortællinger. Se eksempelvis Brian Martin, *Against Intellectual Property* (online på

www.uow.edu.au/arts/sts/bmartin/pubs/95psa.htm l). I den mere kuriøse ende kan varmt anbefales Eben Moglens meget læseværdige og morsomme *The dotCommunist Manifesto* (online på www.emoglen.law.columbia.edu/publications/dcm.html), en genskrivning af det Kommunistiske Manifest for den digitale kapitalisme.

20. Heri ligger, som Gorz antydningvist er inde på, en væsentlig forskel på den industrielle og den kognitive kapitalisme. I den første var manglen eller knapheden det primære økonomiske problem. I den sidste, altså den nuværende, er problemet (set fra kapitalens perspektiv) på mange måder det omvendte: Hvordan forvandler vi "truende" overflod til nye former for knaphed? Det er ikke kun viden, software, kunst, film, musik osv., der er en potentiel overflodsressource. Pga. den fremskredne automatisering gælder det også mange materielle produkter (tænk på mængden af brugbare computere, der årligt smides ud). Den her truende overflod begrænser kapitalen ifølge Gorz bl.a. igennem branding: Man forsøger at gøre massevarer unikke og usammenlignelige ved at tilføre dem symbolsk værdi.
21. Hardt og Negri (Ibid., 2004, s.150) omtaler sådanne tilegnelsesforsøg gennem privatisering som udbytningens form i det immaterielle paradigme. Som de skriver: "Udbytning er den private tilegnelse af hele eller dele af den rigdom, der er produceret som fælles (produced as common)."
22. *Wissen, Wert und Kapital*, s.11.
23. Ibid., s.63.
24. Gorz er ikke helt klar her. Så vidt undertegnede kan se, er den levende viden i virkeligheden bare et andet ord for det menneskelige subjekt. Gorz pointe er så, at skolen etc. nok kan producere elever, der besidder forskellige former for formel viden. Den kan imidlertid ikke fremstille subjekter. Eller som Gorz skriver: "Samfundets og dets dispositiver kan ikke fremstille selvstændige subjekter. Det kan kun stille de rammer til rådighed, indenfor hvilke subjektet selv producerer sig selv i løbet af dets socialisering... (..) Subjektet er aldrig samfundsmæssigt givet..., det er et væsen, der er givet sig selv, og som selv må gøre sig til det, det er. Intet kan tvinge det til det eller fritage det fra det." (Ibid., s.21.) Gorz's begreb om den levende viden modsvarer, igen så vidt undertegnede kan se, det begreb, som Negri og hans disciple omtaler som masseintellektualitet. Se Paolo Virno og Michael Hardt, *Radical Thought in Italy* (Minnesota: Minnesota University Press, 1996), s.262.
25. Se André Gorz, *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society* (Cambridge: Polity Press, 1999), s.30.
26. Citeret efter André Gorz, 'Économie de la connaissance, exploitation des savoirs', interview udarbejdet af Yann Moulier-Boutang og Carlo Vercellone og bragt i *Multitudes* 15, 2004. Online på www.multitudes.samizdat.net.
27. Det drejer sig om medlemmerne af projekterne 'open theory' (se www.opentheory.org) og 'oekonux' (se www.oekonux.de).
28. André Gorz, *Paradisets veje: Kapitalens døds-kamp* (København: Politisk Revy, 1983), s.9.

